

Sándor Iván

Nem Oidipusz, nem Antigoné, bizony Izménének a főalak; miért?...

Mindent eltakaró esőben látom Izménéét.

Szurdok szélén áll.

Hatalmas, széltől csiszolt fehér sziklatömbök. Kisebkek is, egymásra rétegezten, mint a tengeri kavicsok.

A szurdok meredek partok között kígyózva: mítikus tömegsír. De a holttestek nem itt vannak. Sem Oidipusz apateste, sem lokaszté anyateste, sem Eteoklész és Polüneikész fivérteste, sem Antigoné nővérteste.

Ezüstfényű az éjszaka, holott éget a nap. Szűrő déli fény csattan a sziklákon, pedig világít a hold.

Izméné elindul. Az esőcseppek úgy burkolják be, mint mondjuk Ljubimovnál a hatalom felnyithatatlan kelepccéjét szimbolizáló elasztikus függöny Hamletet.

A világirodalom könyvtáryi Oidipusz–Antigoné feldolgozásában Izménének jutott a legszerényebb hely. Nem szerepel Euripidésznél, Senecánál sem. George Steiner könyvében olvasom, hogy nem jelenik meg Alfierinél sem, Staius első századi eposzában is gyorsan eltűnik. A modern változatokban lép elénk újra. A mítoszkatatók még a halála körülményeiben is ingadoznak.

Megszoktuk, hogy az európai kultúrát a görögökig vezessük vissza. Nagyjából a periklész-kori filozófusokig, drámaírókig. Szophoklész trilógiája a közösségért érzett elkötelezettség, az önszembenézés, az álarcok levetésének, a katharizisnak évezredekre hagyományozódott üzenetét jelenti. Ritkábban vizsgáljuk azt, hogy Szophoklész is, drámaíró társai is, az őket megelőző archaikus mondakörből válogattak, és meglehetősen önkényességgel a saját koruk tapasztalatai-igényei szerint alkották meg műveiket. Az archaikusból-véresből-gomolygóból „csapták ki” azt, amit az európai kultúra az *alapoknak* tekint.

Izméné statiszta-szerepe sem érhető e nélkül. Euripidész, aztán Seneca tehát észre sem vette. De Szophoklész sem tudott vele sokat kezdeni. Talán azért, gondolhatjuk, mert Izménének az archaikus mondakörben sem jutott szerep.

De ez nem így volt.

Gondolkozásunk egyik sajátossága, hogy habár minden múlt, amihez képesek vagyunk *magunkban* eljutni a folytonosságra, a volt-van-lesz radikális különbözősége mélyén bűvópataként hömpölygő hasonlóságokra mutat rá, mégis szeretjük egy mentalitás, háború, tömeggyilkosság-sorozat mögött ezeket a folyamatosságokat figyelmen kívül hagyni.

Ki volt Laiosz, Izméné nagyapja az antik *előtti* mondakör szerint?

Tantalosz göggyében, hogy ugyanis mindent megtehet és visszaélhet az istenek bizalmával, fiát, Pelopszt megölte és feltárlta egy lakomán.

Az istenek elégtételül új életre keltették a fiút.

Mikor Pelopsz felserdült, versenyre kelt Píza királya lányának, Hippodameiának a kezéért. Előtte tizenhárom kérő vesztett és pusztult el. Pelopsz az istenek segítségével megnyerte a versenyt, s így ő lett Píza királya. Udvarában, fiaival együtt neveltette Laioszt, akinek menekülnie kellett Thébából. De újabb testvérharcok törtek ki, Pelopsz egész családja elpusztult. Egyik fiát éppen Laiosz ölte meg, aki ez után hazatért és elfoglalta Théba trónját. Lokasztét vette feleségül. Nemsokára, egy útján megölték.

Izméné minderről nem tudhatott, a világon sem volt még. De később sok minderről hallott. Átélt a dögvéset. Megismerte a különböző hírnökök különböző történeteiből, az egymásnak ellentmondó híreikből a pusztulást, a rettegést kiváltó okokat. Láthatta, hogy anyja, lokaszté miképpen próbálja a hatalomért folyó harcokban összebékíteni a bátyját, Kreont és a férjét, Oidipuszt. Láta, hogy sűgja később az utóbbi fülébe: ne kutass a teljes igazság után. Tanúja volt Oidipusz múlt-nyomozásának, miképpen csikarja ki a hírnökökből titkaikat.

Ott volt, amikor anyja véget vetett életének; amikor apja kiszúrta a saját szemét. Hallotta testvérei, Eteoklész és Polüneikész gúnyolódásait a világtalanon, azt is, ahogy apjuk megátkozta őket. Nem tarthaták előtte titokban, hogy két fivére a hatalomért folyó harcban megcsalta egymást; hogy az egyik fegyvert fogott a másikra, és tanúja lett annak is, hogy Antigoné sem tudta őket kibékíteni, s végül a fivére egymás kezétől estek el.

Láta Antigoné halálát. Kreon bűnhődését. Életben volt még, amikor tíz esztendő múltán az újabb thébai háborúban a győztes Therszandroszt, Polüneikész fiát, visszahelyezték a trónra, ősei örökébe. Hírt kapott arról is, hogy nem sokkal később harcban elesett.

Izméné – az archaikus mondakör szerint is – tanúja volt istenek és emberek, apák és fiúk, testvérek és testvérek, királyok és trónkövetelők harcának, a dögvész, a háborúk pusztításainak. Sohasem tudott magyarázatot találni arra, amit látott, amiről hallott, ami az *előzményeket* jelentette és a *következményeket* előkészítette. Az értetlenség lett az osztályrésze.

A mítosz azt mondta: az emberi történetek mögött van egy törvény, ami renddé szervezi a sorsot, kialakítja a lélek, az erkölcs, az értelem egységét. Ezt követte Oidipusz is, Antigoné is. Izménének az isteni üzenetek ellentmondásai, a különböző múltértelmezések, a kölcsönös öldöklések látványa jutott. Egyetlen alkalommal adatott meg neki a nővére melletti szolidaritás, de Antigoné erre nem tartott igényt, és Kreon annyira jelentéktelennek tekintette Izménéét, hogy kire- kesztette őt az összecsapásokból.

Ő ebben a véres gomolygásban már nem tudott nézni, és nem kívánt látni.

Ilyen az európai kultúra első nagy *közönyábrázolása*.

Vajon az, hogy az „izménéi-magatartás” az Oidipusz–Antigoné feldolgozásokban annyira háttérbe szorult annak következménye, hogy évezredek kultúránk nem tudott belenyugodni előbb alapjainak megingásába, később elvesztésébe?

Vajon az, hogy Izméné a huszadik században jut jelentősebb szerephez, Hasenclevernél az első világháborúra reagálva, aztán a második világháború idején Anouilh-nél, Maurice Druonnél, majd Brecht-nél, Tzavellasnál, Ritszosznál, Böll-nél, nem arra utal-e, hogy ennek a századnak az eseményei mutattak rá radikálisan a „sors” kelepccéibe szorult ember „izménéi magatartásának” indítékaira, időszerűségére?

Szophoklésznél mindenki elpusztul. Egyedül Izméné marad életben. De nem temet el senkit. A holtakat nem ő temeti el. Mégis

minden esemény, minden temetlenség az ő lelkére nehezedik.

Hogy lehet ezt elviselni?

Az antik *előtti* archaikus történesekben Antigone halála után Kreon is, egész családja is elpusztul. Izméné ezt *is* látja.

Ha nincs megértés, ha nincs megnyugvás, – valaminek mégis kell lennie.

Auschwitz után hat évtizeddel újraolvasom Trencsényi-Waldapfel Imre *Görög regéjkét*.

Mikor Pelopsz versenyre kelt Hippodameia kezéért, a sok vesztes kérőnek a palotára kiszegezett koponyája előtt kellett elhaladnia. Izméné nagyapja, Laiosz *ennek* a Pelopsznak az udvarában nevelkedett, aki győzelme után maga is kiszögezte a palota falára a legyőzöttek levágott fejét.

Itt kezdődik Izméné története és nem Kolonoszban, ahol nővérel világtalan apját támogatja.

Van itt még valami...

Már Szophoklész trilógiájában is a legkülönbözőbb híreket (információkat) hozzák a hírnökök a múlt eltitkolt eseményeiről. A huszadik századi feldolgozásokban fontos szerepe van annak, hogy minden *másképpen* is történhetett a közelmúltban. Minden emlékezet más, hol uralkodnak a másik felett, hol kölcsönösen kioltják egymást, s ezzel meghatározzák az értelmezések lehetőségeit.

Oidipusz még jelen volt a döntő eseményeknél. Képes volt a nyomozati *munkára* és arra, hogy álarcait lehántva magáról, eljusson énje magjáig. Izménének az egymásra rétegeződő eseménylváladiban, a más- és másképpen elbeszéltség miatti gomolygásban már nincs minderre lehetősége.

Mi marad a számára? A történelem és a tanácstalan Személy apóriája, amely mint bevarrhatatlan seb tárul elének.

És van itt a „még valami” mögött is – még valami...

Mi volt Athén helyzete, amikor Szophoklész-drámák megszülettek? Milyen volt az athéni ember lelki-szituációja?

Oidipusz Kolonoszban nyugalomra talál. Menedékre lel az üldözöttet befogadók, a gyenge megigazultak védelmezőinek körében. „Vajon Szophoklész valóban azt hitte, hogy a századvég Athénja még ez a közösség? Aligha.” – kérdezi és feleli Ritoók Zsigmond.

Athén akkor már alkonyát éli. Köpönyegforgatás, erőszak, a hatalom megszállottainak uralma, elszabadult indulatok, győztes hadvezérek kivégzése, önzés, bosszúvágy. A harcok kitörnek, szünetelnek, újra kitörnek.

Mit csinált Szophoklész a véres – antik *előtti* – mítoszról? A teljes igazságot felkutatni próbáló, az önmagával is szembenező Oidipusz, és a hűség-bátorság-erkölcs alapértékeihez ragaszkodó Antigone mítoszáat teremtette meg, amikor már a polis sem az a polis volt, amelyiknek a sorsába beágyazta alakjait. Az időszámítás előtti negyedik század végére az athéni közösség az árulás, a felejtés, a fásultság közössége.

Nézhetjük persze a mű és kora kapcsolatát, a mű felől úgy, hogy Szophoklész maga volt Oidipusz, aki nem takarta el a szemét, maga volt Antigone, aki hű akart maradni, hogy emlékeztesse szeretett városát, amelyik már nem nézett szembe magával és nem ismerte a hűséget.

Két és fél ezer éven át az európai szellem ugyanígy ragaszkodott a bennük megtestesülő alapokhoz. Az Ember azonban nem azonos azzal, amit tradíciónak kiált ki. A kényszerű-szörnyű felejtés, az érthetlenség okozta fásultságban immunnissá válik az újabb és újabb „hírnökök” hírszolgálatásainak befogadására.

Mi történt több mint fél évszázad alatt abban az ontológiai-történelmi folyamatosságban, amelynek huszadik század közepi pontján Camus Meursault-ja állt. Az *Idegen* (magyarul: *Közöny*) egymással vitatkozó értelmezéseinek vannak találkozópontjai.

Meursault-ban két idegenség ütközik, a lélek és a test; mindkettő párbeszédképtelen, a regény hatalmas kódjában azonban próbálják megszólaltatni önmagukat; eközben továbbra is perben állnak egymással; ennek a pernek az ontológiai apóriája az, hogy a semmivel nem lehet pereskedni; mindazonáltal a lélek megnyilvánul: „először tárulkoztam ki a világ gyengéd közönyének...”. Meursault helyzete: a megközelíthetetlen világ és a megközelíthetetlen lélek azonosságának megközelíthetősége.

Ez olyan hajszálvékony sávon történik meg, amely mérőeszközzel, nagytással kifejezhetetlen. Valamivel talán mégis. A hajszálvékony sávbán ugyanis megjelenik két entitás „árnyéka”, habár talányosságban marad, hogy miféle „rejtőzködő fény” jóvoltából. A két entitás az önmegismerés és a nyomozás igyekezete. A kivégzés előtti hajnalon, mintha megmozdítaná Meursault képzeletét. Ekkor tárulkozik ki a „világ gyengéd közönyének”. „Most, hogy hasonlóan éreztem magamhoz, oly testvéreinek, megtudtam, hogy boldog voltam, és, hogy még most is az vagyok. És, hogy minden beteljesüljön, s kevésbé elhagyottnak érzem magam, még csak azt kellett kívánnom, hogy minél több nézőm legyen az ítélet végrehajtásakor, s hogy a gyűlölet ordításával fogadjanak, ha meglátnak.”

Nézzük, hatvan évvel később, az izménéi fenomént. Kétségtelenül elsatnyult benne az önmegismerés vágya is, a nyomozati igyekezet is. Akárha az ontológia, akárha a történelem felől indulunk, a belsőnek (lélek) és a külsőnek (világ) egyetlen kapcsolódási pontja van: a halálban való összetalálkozás egyenlősége.

A ma Izménéje, még ha próbálna is önmaga lenni, ebben az akadályozza mindenekelőtt, hogy nem tudja, ki is ő maga. Megkísérlí még, hogy bárkivel perben álljon? Ha mégis, akkor ugyan kivel? mivel? A halál előtti egyenlőség esélyében kétségtelenül találkozhat a hatvan év előtti és a mai *közöny*. Ott játszódhat újra mindaz, ami viselőjével történhetett, mindaz, ami másokkal történhetett és ráterhelődött. Ez a tér a hajszálvékony, immár láthatatlan sáv.

Mi teheti még ezt a teret láthatóvá?

A leírhatósága – elbeszélhetősége. Mondjuk, egy regényben.

Idéztem már – máshol – George Steiner szavait a mélyben szunnyadó titokról, amely megóvhatja a lelket a fölbomlástól. Minden bizonnyal létezett ilyen titok Meursault számára is. A végső hajnalon küldött magáról alig megfejthető jeleket.

Izménének számára ma ez a titok a fel nem ismerés mélyén, a szörnyű feledés cinkosságában szunnyad. Nem villan fel az önismeret, a nyomozati út esélye. Ilyen léte történelmi szituáltsága és ontológiai ténye. Mindkettőt együtt és temetetlenül fogadja sírjába ezredfordulós kultúránk.

Némely hagyomány szerint Izméné a Théba ellen folytatódó harcokban ölték meg. Egy másik változat szerint fivére, Eteoklész fia bosszút esküdött apja haláláért, és ennek lett egyik áldozata ő is. Említés történik egy Izméné nevű folyami nimfáról, és a neki szentelt szertartásokról. Kirkegaard elfogadhatatlannak tartja, hogy Szophoklésznel egyedül Izméné marad életben. Azzal, hogy életben marad és visszagondol a Laiosz dinasztia sorsára, egyedül Iannisz Ritszosz próbálkozott 1972-ben. Nála Izméné taszító alaknak látja Antigonét. Körülbelül ezzel egyidőben született egy értelmezés (Gerald F. Else), amely szerint Izméné azért tűnik el a Szophoklész-dráma második részében, mert ő az egyetlen épelméjű szereplő.

Gondolunk újra a háttérre. Mikor Szophoklész eljut a Kolonosz-drámához, már túl vagyunk a 420-as évek kavargásán, a Nikiász-féle békén, a háború újrakezdésén, Mélosz kegyetlen elpusztításán, a balvégzetű szicíliai expedíción, a 411. évi államcsínyen. Rögtönözzük tovább Iszméné útját. Apja-testvére, anyja, fivérei, nővére, nagybátyja, unokatestvérei (köztük szerelme) halottak. Homály, hamisságok, árulások, vádaskodások, tagadások, elégtétel-adások, elégtétel-hiányok, hiábavalóságok, rettegés, sírgyalázás kíséri.

Guglielmo Ferrero írta Európa első világháború utáni helyzetéről, hogy az egész nyugati civilizációt fenyegető dilemmáról, az eluralkodó bizonytalanság következményeiről fogalmat nyerhetünk a negyedik század történelméből. Ő a Római Birodalom széteséséről beszélt az időszámítás *utáni* időkben. Ezredfordulós helyzetünkben az európai ember lelki helyzetét fenyegető dilemmáról, az eluralkodó identitásválság okairól és következményeiről, fogalmat nyerhetünk az időszámítás *előtti* görög történelem negyedik századának emberi helyzeteiből.

Iszménének a maga pelopszi-múltjában az első világháborúig is nehezen tud visszailleszteni. Különböző hírnökök egymással ellentétben álló információira kénytelen hagyatkozni. Hogyan is keveredtek bele elődei a harcokba? Ki volt a vétkes? Ki az áldozat? Mi szülte a fásultságot? Milyen szerepe volt Trianonban a győztesek gögös uralomvágyának, a vesztesek értetlenségeinek, a megelőző hatalmasoknak abban, hogy a tizenkilencedik században még többségben lévő nemzetiségekkel nem tudtak egyezsége jutni? Miképpen történt, hogy az új Hadúr azt sem értette meg: az európai nagyhatalmak békediktátumának majdani enyhítésére nincs más út, csak a nyugati orientáció. Ha nem, akkor: a háború. Ami rengeteg áldozat árán csakis elveszíthető. Kinek a parancsára pusztult el százezer ember a Don-kanyarban? Kinek a vétké fél millió magyar halála a Holocaustban? Mi történt a következő fél évszázadban?

A történelemmel farkasszemet nézni? Iszménének számára ez érthetetlen. Üres szemből nem lehet szembenézni semmivel. Minden *másképpen* történik.

Él tovább. Megöregszik. Nem idézi fel Laiosz házában történetét. Nem ismeri fel önmaga amnéziáját, így akár szabadnak is érezheti magát.

Kérdés: hová helyezzük identitás-traumájának eredetét? A múlthoz való *üres* viszonyába, vagy ő magába, mint a hosszú hamis múlt termékébe?

Erre csak az útja villanthat rá, amelyen az esőfüggönyben elindul, hogy beleveessen az elbeszélhetőségbe. Követem.